

PAPER DETAILS

TITLE: Orta Asya'da Yeni Bir Hegemonya Denemesi: Çin'in Bir Kusak Bir Yol (OBOR/BRI) Projesi

AUTHORS: Ubeydullah SENER, Ibrahim Halil SUGÖZÜ

PAGES: 1-14

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2678706>

Şener, U. ve Sugözü, İ. H. (2022). Orta Asya'da Yeni Bir Hegemonya Denemesi: Çin'in Bir Kuşak Bir Yol (OBOR/BRI) Projesi. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 4(2), s. 1-14. DOI: 10.47138/jeaa.1181911

ORTA ASYA'DA YENİ BİR HEGEMONYA DENEMESİ: ÇİN'İN BİR KUŞAK BİR YOL (OBOR/BRI) PROJESİ

A New Hegemony Attempt in Central Asia: China's One Belt One Road (OBOR/BRI) Project

Ubeydullah ŞENER¹ İbrahim Halil SUGÖZÜ²

ÖZET

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Bir Kuşak Bir Yol projesi (One Belt One Road-OBOR) veya diğer bir ifade ile Kuşak Yol İnisiyatifi (Belt and Road Initiative-BRI), 21.yüzyılın en büyük girişimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Uzak Doğu, Orta Asya, Kuzey Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayan bu tarihi girişimin en önemli güzergahlarından birisi de Orta Asya'dır. Çin-Moğolistan-Rusya-Avrupa ticaret hattının Rusya-Ukrayna savaşı ile sekteye uğraması ve Güneydoğu Asya ve Güney Çin Denizi bölgelerinde Amerika Birleşik Devletleri'nin varlığı, Çin'in, Orta Asya'yı, kendisinin dünyaya açılan kapısı olarak görmesine yol açmıştır. Bölge, aynı zamanda Çin sanayisinin ihtiyaç duyduğu doğalgaz, petrol, uranyum vb. doğal kaynaklar bakımından da oldukça zengindir. Yapılan bu çalışmada, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını elde eden Orta Asya ülkeleri ile Çin Halk Cumhuriyeti'nin ticari, sosyal ve siyasal durumları ve birbirleriyle ilişkileri, OBOR kapsamında incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Çin, Bir Kuşak Bir Yol Projesi, OBOR, Kuşak ve Yol İnisiyatifi, BRI.

ABSTRACT

One Belt One Road Project (OBOR), or Belt and Road Initiative (BRI), of the People's Republic of China, is considered one of the greatest initiatives of the 21st century. Central Asia is one of the most important routes of this historical initiative, which connects the Far East, Central Asia, North Africa and Europe. The interruption of the China-Mongolia-Russia-Europe trade line by the Russia-Ukraine war and the presence of the United States in Southeast Asia and the South China Sea regions have led China to see Central Asia as its gateway to the world. The region is also very rich in natural resources such as natural gas, oil, uranium, etc., that the Chinese industry needs. In this study, the commercial, social and political situations of the Central Asian countries, which gained their independence after the collapse of the Soviet Union, and of the People's Republic of China and their relations with each other are examined within the scope of OBOR.

Keywords: Central Asia, China, One Belt One Road Project, OBOR, Belt and Road Initiative, BRI.

¹ Öğr. Gör., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, İktisadi ve İdari Programlar Bölümü, Pazarlama Pr; Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD, Doktora Öğrencisi, ORCID: 0000-0002-3170-7418, ubeydullah.sener@manas.edu.kg.

² Prof. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0002-1861-3118, ihugozu@manas.edu.kg.

GİRİŞ

Aralık 1991 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla bugünkü Orta Asya cumhuriyetleri bağımsızlıklarına kavuşmuştur. Yaklaşık yetmiş yıllık SSCB hükümlerinin sona ermesi ile bölgede başlangıçta siyasi, ekonomik ve sosyal krizler meydana gelmiştir. Ekonomik entegrasyon sisteminin çökmesi ve tedarik zincirinde meydana gelen aksaklıklar bölge ülkelerinin GSYH'lerinde ciddi daralmalara yol açmıştır. Serbest piyasa sisteminin teknik alt yapısının yetersizliği, deneyimsiz bürokratların keyfi uygulamaları, kalifiye iş gücünün az olması, rüşvet ve yolsuzlukların artması, işsizlik ve enflasyon oranlarının yükselmesi ve otorite boşluğu gibi sebeplerle ülkeler tam olarak bir kargaşa içerisine düşmüştür.

SSCB'nin dağılması ile Çin, Uzak Doğu kıyılarından Atlantik'e uzanan ve yüz yılın projesi olarak kabul edilen Bir Kuşak Bir Yol (One Belt One Road-OBOR) projesiyle Orta Asya'da aradığı fırsatı elde etmiştir. Bölgede Moskova nüfuzunun azalmasıyla birlikte, Pekin, bağımsızlığını kazanan ülkeleri hemen tanımış ve söz konusu ülkeler ile süratle siyasi ve ticari ilişkilere girişmiş, izleyen tarihlerde de OBOR projesi kapsamında hızla bölgeye yerleşmeye başlamıştır. Böylece Çin, soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte hem bölgede hem de dünyada nüfuzunu artırmak için tarihin en büyük projelerinden birini yürürlüğe koymuştur. Binlerce kilometrelik kara, demir ve deniz yolları ile Uzak Doğu, Orta Asya, Kuzey Afrika, Anadolu ve Avrupa'yı içine alan söz konusu proje, dünya ticaret ağının üçte ikisini kapsamaktadır. Finansal teknoloji, veri ve uzmanlık firması Refinitiv'in verilerine göre 2020 yılı itibari ile proje kapsamında yaklaşık 4 trilyon dolar harcandığı ve uzun vadede bu harcamanın 20 trilyon dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir.

Projenin ortaya çıkışı birçok faktöre bağlı olsa da özellikle 2000'li yıllardan itibaren Çin ekonomisinin çift haneli rakamlarla büyümesinden sonra iç piyasaların doyum noktasına ulaşması gösterilmektedir. 2015 yılından itibaren ekonomik büyümenin yavaşlama sürecine girmesi ile yeni pazar arayışları hız kazanmış ve bu doğrultuda yeni plan ve projeler geliştirilmeye çalışılmıştır. İkinci bir nedeni ise 2008 yılından itibaren özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomide yaşanan duraklamalar ve mali krizlerden dolayı, Çin'in bu ülkelerde yatırımlar yaparak bölgede ve dünyada söz sahibi olmak istemesi olarak ifade edilmektedir.

Üçüncü ve en önemli sebebi ise dünyanın üretim üssüne dönüşen Çin Halk Cumhuriyeti'nin enerji ihtiyacının önemli kısmını Orta Asya bölgesinden temin etmek istemesidir. Bu doğrultuda söz konusu ülkelere yüklü miktarlarda kredi verilerek enerji hatları, tren istasyonları, otobanlar, tüneller, köprüler ve bağlantı yolları inşa ettirilmiştir. Dünya nüfusunun dörtte üçünü kapsayan proje neticesinde 2022 itibari ile doğrudan ve dolaylı olarak 130'dan fazla ülke ile 1500'ü aşan farklı anlaşmalar imzalanmıştır (Silk Road Briefing, 2021). Çin'in Londra'ya bağlanması planlanan projenin, üç ana hat ve onlarca irili ufaklı bağlantılardan oluşturulması hedeflenmiştir.

Proje kapsamında yer alan Orta Asya ülkeleri; Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler olması hasebi ile ekonomilerinin bu projenin

finansmanını karşılamaktan çok uzak olduğu açıktır. Bundan dolayı Çin devleti ve Çinli özel finansal şirketler, bu devasa projenin finansmanını üstlenmekte ve proje için bölgedeki partner ülkelere büyük miktarlarda kredi sağlamaktadır. Uluslararası finans kuruluşlarına nazaran daha az bürokrasi gereksiniminin olması ve ayrıca kredinin hangi alanlarda kullanıldığının sıkı takip edilmemesi dolayısıyla bölge ülkeleri Çin'den yüklü miktarda borçlanmaktadır. Finansmanın verimsiz alanlarda kullanılması ve kredi hareketlerinin şeffaf olmamasından dolayı gelecekte önemli bir sorun teşkil edeceği kanaati hâkim olmaktadır.

Yapılan bu çalışmada, Çin Halk Cumhuriyeti'nin bölgede yaptığı faaliyetleri ve bu faaliyetleri yaparken siyasi, ekonomik ve sosyal amaçları araştırılmaktadır.

1. ÇİN'İN BÖLGEDEKİ VARLIĞI VE ORTA ASYA'YA YERLEŞME POLİTİKALARI

Çin'de 1960'lı yıllardan itibaren Mao Zedong tarafından başlatılan Kültür Devrimi ile ileri ekonomik, siyasi hamleler başlatılmış ve tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişin temelleri atılmıştır. Komünist Sovyetlerle iyi komşuluk ilişkilere sahip olan Çin, Moskova'dan binlerce danışman, uzman, mühendis ve üst düzey kişilerden oluşan heyetleri ülkeye davet etmiş ve 10,000'den fazla Çinli öğrenciyi de Sovyetlere göndermiştir. Yeterli teknik alt yapı ve uzman iş gücünün sağlanması ile Deng Siyaoping liderliğindeki Çin, dış dünyaya açılmaya başlamıştır. Ucuz iş gücü ve yetişmiş eleman fazlalığı ile dünyanın üretim üssüne dönüşen ülke, küresel sermayenin de merkezi haline gelmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti'nde (ÇHC) üretimin hızla artması ile tüm dünyaya ürün ve hizmet satmak amacıyla yeni yol ve yöntemler aranmış ve tarihin en büyük projesi olarak kabul edilen Bir Kuşak Bir Yol Projesi hızla yürürlüğe konmuştur (Çalışkan , 2019).

SSCB'nin dağılması ile bölgede siyasi, askeri ve ekonomik boşluklar meydana gelmiş ve Çin'in Orta Asya'ya açılmasının önündeki en büyük engel ortadan kalkmıştır. Ortaya çıkan irili ufaklı devletlerin siyasal, sosyal ve ekonomik krizlerin ortasında kalması ile ekonomik devrimini tamamlayan Çin açısından tarihi fırsatlar meydana gelmiştir. SSCB sonrasında yaşanan ekonomik krizler, yetersiz yatırım, işsizlik ve her alanda yaşanan hantal ve geri kalmışlıkla boğuşan bölge devletleri açısından da Çin'in borç diplomasisi can simidi olarak görülmüştür. Sağlanan ucuz kredi, mali destekler, alt yapı yatırımları vb. projeler bir yandan Orta Asya ülkeleri için önemli bir finansman kaynağı olurken diğer yandan Çin'in hızla Orta Asya'ya yerleşmesini sağlamıştır. ABD'nin dünya siyasetini askeri güçle dizayn etme yöntemine karşı, Çin'in yumuşak güç olarak ekonomik çıkarlara dayalı kazan-kazan formülü bölgede heyecanla karşılanmıştır. Ancak devasa ekonomik alt yapısı ve ucuz Çin mallarından dolayı bölge, bir anlamda Çin'in ticari hakimiyetine girmiştir. Üretim merkezleri yerine kara yolları, enerji hatları, köprü vb. direkt olarak gelir getirmeyen alanlarda yapılan yatırımlarla bölgeyi büyük borç krizine sokmuştur. Çin tarafından verilen kredilerin nerede nasıl kullanılacağı vb. herhangi bir şart koşmaması ve şeffaflık beklentisi olmamasından dolayı siyasiler ve bürokratlar tarafından sıkça başvurulmuş ve kamu maliyesi ve gelecek nesillere ağır yük getirmiştir. Bu sebeple verilen krediler

verimsiz alanlarda kullanılmış ve çıkarttığı milli egemenlik sorunu önemli problemlere sebebiyet vermiştir. Genellikle borcunu ödeyemeyen ülkeler, devlet arazilerinin, maden ocaklarının veya enerji kaynaklarının işletme hakkını Çin'e devretmek zorunda kalmıştır. Örneğin, Sri Lanka'nın Hambontata Limanı'nın 99 yıllığına, Pakistan'ın Gwadar Limanı'nın 44 yıllığına kullanım hakkı Çine bırakılmıştır. Pakistan'ın Mombassa Limanı ve Tacikistan'da Yukarı Kumang'la birlikte 7 tane altın maden ocağı tamamen Çin'e devredilmiştir. Yine Myanmar'da petrol boru hatları 7 milyar dolar karşılığında Çin'e satılmıştır (Yılmaz , 2020).

Bu çalışmada ilk olarak projenin amaçları, sebepleri, finansal kaynakları ve proje kapsamına giren Orta Asya'daki güzergahlar ele alınacaktır. Sonrasında ise projenin Orta Asya ülkelerine siyasi, ticari ve ekonomik etkileri göz önüne alınarak avantaj ve dezavantajları karşılaştırılacaktır.

3. BİR KUŞAK BİR YOL (ONE BELT ONE ROAD-OBOR) VEYA KUŞAK YOL İNİSİYATİFİ (BELT AND ROAD INITIATIVE-BRI)

3.1. Amacı

Yaklaşık bir buçuk milyarlık nüfusu ile dünyanın en kalabalık ülkesi olan Çin, en hızlı büyüyen ekonomilerden biri haline gelmiştir. Teknolojideki ilerlemeler, ticari yasal düzenlemeler ve ucuz iş gücünün birleşmesi ile Çin, büyük bir üretim pazarı haline gelmiştir. Küresel sermayenin Çin'e akması ise bu süreci hızlandırmıştır. Bundan dolayı Çin'in yeni hammadde ve enerji kaynaklarına olan ihtiyacı hızla artmıştır. Çin, artan enerji talebini karşılamak için yeni çözümler aramaya başlamıştır. Diğer taraftan dünyanın üretim merkezine dönüşen Çin'de üretim fazlası oluşmuş ve bundan dolayı yeni pazarlara ihtiyaç duyulmuştur. ÇHC, Deng Siaoping döneminde dışa açılma politikalarına ağırlık verse de, batıda ve kuzeyde SSCB'nin varlığı ve Güney Çin Denizi'nin ise ABD'nin hakimiyetinde olmasından dolayı istenilen sonuçlara ulaşılamamıştır. Ancak Sovyetlerin yıkılması ve ABD'nin bölgede nispeten zayıflamasıyla yeni bir küresel gücün önü açılmıştır. Pekin, ihtiyaç duyduğu hammadde ve doğal kaynaklara ulaşmanın önündeki en büyük engellerin ortadan kalkması veya zayıflaması ile bölgede başat güç durumuna gelmiştir. Böylece Pekin hem bölgede hem de tüm dünyada etkinliğini artırmak için siyasi, askeri ve ekonomik organizasyonlara girişmiştir. Özellikle ekonomik ilişkilere önem veren Pekin, büyümeyi devamlı kılmak, toplumsal refah düzeyini yükseltmek ve dünya siyasetinde söz sahibi olmak için, Uzak Doğu'dan Afrika'ya, Orta Asya'dan Pasifik kıyılarına kadar milyarlarca dolarlık yatırımlar yapmaya başlamış ve yeni bir hegemonik bir güç olarak ortaya çıkmıştır.

3.2. Projenin Finansman Kaynakları

OBOR projesinin finansmanı için, Çin liderliğinde onlarca banka ve finans kurum ve kuruluşları kurulmuştur. Projenin finansmanı için; "Silk Road Fund Co. Ltd. (SRF)" kapsamında 40 milyar dolar ve 100 milyar Çin Yuan'ı sermaye ile, Çin Yatırım Şirketi, Devlet Döviz İdaresi, Çin İthalat-İhracat Bankası ve Çin Kalkınma Bankası kurulmuştur. SRF'nin yanı sıra Asya Altyapı Yatırım Bankası, Yeni Kalkınma Bankası, Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası, Avrupa Yatırım Bankası, Yatırım İş birliği Fonu ve Enerji Kalkınma Fonu kurulmuştur. Bunun yanında 20 milyar dolar sermaye

ile Çin ASEAN Yatırım İş Birliği Fonu, 3 milyar dolar sermaye ile Yatırım ve İş Birliği Fonu ve 20 milyar dolar sermaye ile Enerji Kalkınma Fonu kurulmuştur (Bayraç & Kopuk, 2021). Çin, OBOR kapsamında finansal yatırım ve sözleşmelere dayalı 144 ülkeye yaklaşık 59,5 milyar dolar tutarında fon aktarmıştır. Bunun 13,9 milyar dolarlık kısmını yatırımlar, 45,6 milyar dolarını ise sözleşmelerle finanse etmiştir.

Covid-19 pandemisi ile kısmen yavaşlayan yatırımlar, 2020 yılında 444 milyar dolar, 2021 yılında 476 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ancak bu miktar 2015 yılının %21 oranında gerisinde kalmıştır. OBOR'un odak noktası ulaşım, altyapı ve inşaat olmaya devam etmiştir. Bunun yanında sağlık, teknoloji, eğlence ve kültürel alanlarda da proje kapsamında yatırım yapılmaktadır. 2021 yılında OBOR kapsamında %40 ile en fazla yatırım enerji kaynaklarına ayrılmıştır. Kömürle çalışan enerji santrallerinin yerine petrol, rüzgâr, güneş ve gaz ile çalışan tesislere ağırlık verilmiştir.

3.3. Çin'in Orta Asya Stratejisi

Çinli politikacılar, Orta Asya bölgesinin Çin'in dış politikasında özel bir yeri olduğunu sıkça dile getirmektedir. Özel bir yeri olmasının en önemli parametreleri ise güvenlik, ticaret ve enerji kaynakları olarak gösterilmektedir. Çinli General Liu Yazhou, “bölgeyi kontrol eden, geleceğin anahtarını elinde taşır” diyerek bölgenin stratejik önemine vurgu yapmıştır (Uljeviç, 2021). Kuzeyde Rusya'nın varlığı ve Pasifik'in ABD'nin nüfuz alanında olmasından dolayı Orta Asya, Çin'in dış dünyaya açılan kapısı olarak görülmektedir. Çin, genel olarak bölgede altyapı yatırımları, boru hatları, enerji santralleri ile kara ve demir yolları yatırımlarına ağırlık vermektedir. Ancak son yıllarda farklı alanlarda da yatırım yapmaya başlamıştır. Bölge ülkelerinin büyük borç yükü altında olmasından dolayı Pekin, riski yayan bir politika izlemeye başlamıştır. İmalat sanayisinden yenilenebilir enerjiye, organik tarımdan sağlık sektörüne kadar birçok farklı alanda yatırımlar yapmaya başlamıştır. Bu politikalar siyasi, ticari ve sosyolojik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Özellikle Tacikistan ve Kazakistan'da borca karşılık ülke topraklarına el koyması veya uzun yıllar işletme hakkı elde etmesinden dolayı bölge halkının büyük tepkilerine neden olmuştur. Kazakistan ve Kırgızistan'da kitlesel protestolar gerçekleştirilmiştir. Yapılan anlaşmaların şeffaf olmamasından dolayı zaman zaman yoğun tartışmalara sebep olmuştur. Diğer taraftan bölgede yapılan yatırımlar Çin Eximbank'ı tarafından finanse edilmektedir. Çin firmalarının genellikle Çinli işçileri çalıştırması, endüstriyel kapasiteyi artırıcı veya pozitif dışsallık oluşturan yatırımlar yapmaması gibi nedenler halkın tepkisini çekmiştir. Çin ise bu negatif havayı bertaraf etmek için daha çevre dostu yatırımlar, istihdam yaratıcı ve kapasite artırıcı politikalar izlemeye başlamıştır (Simonov, 2019).

Tablo 1: Beş Orta Asya Ülkesinde Tespit Edilmiş Petrol ve Doğal Gaz Rezervleri

Ülkeler	Petrol (milyar varil)	Doğalgaz (trilyon m ³)
Kazakistan	10-17	1,5-1,64
Türkmenistan	1.7	2,78-4,39
Özbekistan	0.6	1,1-2,49
Kırgızistan	0.04	0,006
Tacikistan	0.012	0,006
Dünya	1.033.2	145,6

Kaynak: Energy Counsil, 2021.

Not: ft³, m³ olarak çevrilmiştir.

Petrol ve doğalgaz kaynakları bakımında oldukça zengin olan bölgede 15-31 milyar varil petrol ve yaklaşık 0,65-1,02 milyar m³ doğalgaz rezervi olduğu tahmin edilmektedir (Ekrem, 2011). Bölge ülkelerinin, doğalgaz ve petrol boru hatları, maden işletme sanayisi, teknolojik ve finansal eksikliklerden dolayı sahip olduğu enerjiden yeterince yararlanamamaktadır. Bölge ülkeleri enerji işletim ve dağıtım konusunda SSCB'nin egemenliği altına girilisten beri Moskova'nın güdümünde kalmıştır. Ancak SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte Çin, bölge ülkeleri ile ikili ilişkiler kurarak süratle bölgede faaliyetlere girişmiş ve doğalgaz ile petrolün ana alıcısı konumuna gelmiştir. Çin, ekonomisinin ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarının önemli bir kısmını Orta Asya'dan karşılamaya başlamıştır. Bölge ülkelerinde enerji kaynaklarının çeşitlendirilme çabası ve üretilen mal ve hizmetlerin dünya pazarlarına taşınmasında bölgenin önemi gittikçe artmaktadır. Dolayısıyla bölge ülkelerinin Moskova'ya alternatif büyük bir enerji alıcısı olan Pekin ile ticari ilişkileri her geçen gün artmaktadır. Bu doğrultuda Kazak-Çin petrol ve doğalgaz boru hattı, Türkmenistan-Çin doğalgaz boru hattı ve Özbekistan-Çin doğalgaz boru hattı ile Çin'e yoğun bir enerji akışı sağlanmaktadır (Yue vd., 2010).

3.4. Çin'in Orta Asya'daki Yayılma Araçları

3.4.1. Eğitim Faaliyetleri; Çin, kültür ve aydınlanma ile bilim ve felsefenin kurucusu olarak kabul edilen Konfüçyüs (MÖ 479-MÖ 551) imajını kullanarak “barışçıl” mesajlarla bölge ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda özellikle bölge ülkelerinin resmî kurumları bünyesinde Konfüçyüs sınıfları/amfileri, dil kursları ve geline aşamalarda Konfüçyüs enstitülerini kurarak ülkelere yerleşmeye çalışmaktadır. Özellikle ekonomik nedenlerden dolayı fiziksel ve teknolojik eksikliği olan kurumları restore veya tamir ederek veya parasal desteklerle nüfuz alanı oluşturmaktadır (Nogayeva, 2012). Kırgızistan'da Çin'e ait 4 enstitü, 3 fakülte, 6 bölüm, 4 merkez, 2 okul, onlarca Konfüçyüs sınıfı ve 70'i aşkın Çince dil kursu faaliyet göstermektedir (Ankasam, 2018).

3.4.2. Çin Bölgeselciliği; Soğuk savaş sonrası oluşan yeni dünya düzeninde güvenlik konseptinin yerini ekonomik ve ticari ilişkiler almıştır. Bu doğrultuda ÇHC, dış politikasının temeline ekonomik, politik, ideolojik ve kültürel kalkınma stratejilerini koymuş, ideolojik ve kültürel ilişkileriyle ticari ve ekonomik ilişkiler için zemin hazırlamıştır. Özellikle diğer devletlerin egemenlik haklarına müdahale etmeden, kendi egemenliğini garanti altına alarak, ticari ve ekonomik iş birlikleri geliştirmek, bölge kalkınma

programlarında yer almıştır. Serbest ticaret sistemi ile malların, sermayenin, iş gücünün gümrük engellerine takılmadan serbestçe dolaşımını asıl hedef olarak seçmiştir. ÇHC 1990'lı yıllardan 2012 yılına kadar serbest ticaret iş birliklerine katılım ve küresel ticaret oluşumlarına uyum sağlama politikaları izlerken, bu süreçten sonra Çin liderliğinde çok taraflı diplomasi ve küresel yeni oluşumları hayata geçirmeye öncülük etmeye başlamıştır (Kalpakova & Kuchinskaya, 2015).

3.4.3. Siyasal Yapı; Bölge ülkelerinin hemen hemen tamamında güçlü devlet başkanlığı veya siyasi kararlarda küçük siyasi elitlerin etkinliği, ilişkileri hızlı ve daha az maliyetli kılmaktadır. Çin'in de benzer yapıda olması siyasal ve ticari faaliyetlerde kolaylık sağlamaktadır. Bölge, siyasi istikrarın ve güvenin sağlanmasının temel faktörü olan istihdam, ekonomik kalkınma ve iş birliğine duyulan ihtiyaçtan dolayı, Çine büyük bir kapı aralamaktadır (Ekrem, 2011). Orta Asya ülkelerinde parlamentoların etkin olmaması ve düşük profilli hükümetlerin iktidarda bulunmasından dolayı üst düzey ilişkiler nispeten daha kolay yürümektedir. Ayrıca 2013 yılından itibaren Çin, bölge ülkeleriyle iyi komşuluk ilişkisinden, stratejik iş birliği ve ortaklık aşamasına geçmiştir.

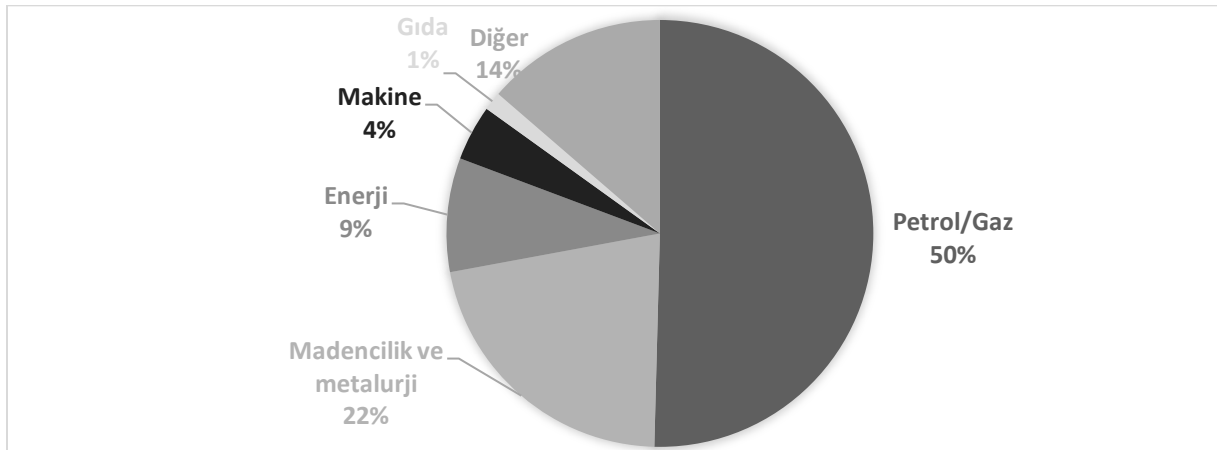
3.4.4. Ticaret; Çin, Orta Asya ülkelerine büyük miktarlarda kredi vermektedir. Özellikle ulaşım, enerji, boru hatları, doğalgaz-petrol işletimi, diğer yeraltı kaynakların çıkartılması ve işletilmesi konularında büyük yatırımlar gerçekleştirmektedir. Örneğin, Kırgızistan'da altın madenleri, kuzey-güney kara yolu, Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu, Başkent Bişkek'te şehir içi yolları, sulama sistemleri, merkezi ısıtma sistemlerinin modernizasyonu, hastane ve okulların restorasyonu vb. birçok yatırım bizzat Çin tarafından yapılmakta veya desteklenmektedir.

4. ORTA ASYA'DAKİ ÜLKE PROFİLLERİ VE OBOR KAPSAMINDAKİ PROJELER

4.1.Kazakistan

Kazakistan, 2021 itibari ile 19,1 milyonluk nüfusu, 202,9 milyar dolarlık GSYH ve 2,724,900 km² yüzölçümü ile bölgede önemli bir konumda bulunmaktadır. Kazakistan, siyasi ve askeri entegrasyonlarla Rusya ile; ticari ve ekonomik ilişkilerle Çin ile açık kapı politikası izlemektedir. (The World Bank, 2022). Kazakistan BRI kapsamında da önemli bir konumda yer almaktadır. Kazakistan Çin ile yaklaşık 1800 km'lik sınırı paylaşmaktadır. Dünyanın en büyük 12. ham petrol rezervlerine sahip olan Kazakistan, aynı zamanda Orta Asya'daki en büyük petrol, doğalgaz ve uranyum üreticisi konumunda bulunmaktadır (Delibaş, 2021). Doğal kaynaklar, madencilik, kimyasal ürün ve tarım alanlarında oldukça geniş kaynaklara sahip olan ülkenin, Çin ile ticaret hacmi her geçen gün artmaktadır. Çin, Kazakistan'da 2007-2015 tarihleri arasında yoğun olarak hidrokarbon, petrol ve doğalgaz çıkarma veya işlemeye büyük yatırımlar yaparken son yıllarda az da olsa farklı alanlarda da yatırım yapmaya başlamıştır. Kazak yetkililer, OBOR kapsamında başta enerji kaynakları olmak üzere toplamda 55 projeden 15 projenin yürürlükte olduğu, 11'inin yapım aşamasında ve 29 projenin de planlama aşamasında olduğunu kamuoyuna açıklamıştır (Astana Times, 2019). Kazakistan'ın 2021 yılı itibari ile dış ticaret hacmi %17,4 artarak 101,5 milyar dolara ulaşmıştır. En büyük ticaret ortağı Rusya %24,2 ile birinci, Çin ise %18,2 milyar dolar ile 2. sırada yer almıştır. Enerji ve madenlerin en büyük alıcısı

durumundaki Çin'e ihracatı 9 milyar doları aşmıştır. Ayrıca Çin 2012 yılından itibaren Kazakistan'ın en büyük uranyum alıcısı durumuna gelmiştir. Çin, 2015 yılından itibaren 99 yıllığına bir milyon hektarlık tarım ve maden arazisinin tahsisini için yoğun çaba sarf etmektedir. Kazakistan'ın dış ticaret hacminde Çin'in ağırlığı gittikçe artmaktadır. Geniş tarım arazileri, zengin maden kaynakları ve Çin'in dış dünyaya açılan en önemli kara ve demiryolu kapısı olmasından dolayı Kazakistan'da Çin firmalarının sayısı her geçen gün artmaktadır (Omonkulov, 2020).

Grafik 1: ÇHC'nin Kazakistan'daki Yatırımlarının Dağılımı (2019) *

Kaynak: invest.gov.kz, Er. Tar. 22.08.2022

* Toplam 27,6 milyar dolar

Grafik 1'de görüldüğü gibi 2019 yılı itibarıyla Çin'in Kazakistan'daki yatırımlarının %50'si doğalgaz ve petrolden oluşmaktadır. Çin, Kazakistan'daki doğalgaz, petrol ve diğer alanlarda toplamda yaklaşık 28 milyar dolarlık finansman ayırmıştır. Doğalgaz ve petrolün yanı sıra son yıllarda madencilik ve metalürjik alanında da önemli yatırımlar yapmaya başlamıştır. Söz konusu ülkede yatırımlarını çeşitlendiren ÇHC, mücevher işlemeciliği, enerji, makine imalatı, gıda, otobüs fabrikası, cam fabrikası ve youtong/tuğla fabrikası benzeri vb. alanlarda da kayda değer yatırımlar yapmıştır. Genel anlamda %85 doğal kaynaklar ve enerji sektörüne yatırım yapılmıştır. Sanayi ve gıda sektörü ise toplamda %5'lik bir pay ile çok düşük seviyelerde kalmıştır.

Tablo 2: Kazakistan'da Dış Ticaret Dengesi (Bin dolar, 2021)

Ülkeler	İhracat	İthalat	Ticaret Dengesi
Çin	10.313.868	12.597.038	-2.283.170
Rusya	7.132.347	18.493.830	-11.361.483
Almanya	4.213.191	1.691.837	2.521.354
Birleşik Krallık	4.063.265	331.723	3.731.542
Özbekistan	2.701.119	1.023.478	1.677.641
Türkiye	1.595.313	1.288.305	307.008

Kaynak: TradeMap, 2022

Orta Asya ülkeleri arasında doğal kaynaklar ve ekonomi büyüklüğü açısından birinci sırada yer

alan Kazakistan, Aralık 2021 yılı itibari ile dünya ihracatının %0,3'ünü ve dünya ithalatının %0,2'sini temsil etmektedir. Dünya ihracat ve ithalat sıralamasında sırası ile 49'uncu ve 58'inci sırada yer almaktadır. Ülkenin sahip olduğu enerji ve doğal kaynakların en büyük alıcısı konumunda yer alan Çin'in, Kazakistan'ın ihracatındaki payı son dönemde %18,2'ye yükselmiştir. Dış ticarete en büyük açığı ise Rusya ile yaptığı ticarete vermektedir. Rusya'dan en çok uzay sanayisi için aksam ve parçalar, askeri teknik/teçhizat, doğalgaz ve petrol işletim sistemleri ithal etmektedir.

4.2.Kırgızistan

Kırgızistan İstatistik Ofisi verilerine göre dış ticareti 2021 yılı itibari ile 6,8 milyar dolara çıkmış ve bir önceki yıla göre %19,5'lik bir artış göstermiştir. En önemli ihracat kalemi olan altın bir önceki yıla göre %26,7 artış göstererek 1,25 milyar dolara ulaşmıştır. Altın hariç ihracatı ise 1,61 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Silkroadbriefing, 2022). Orta Asya'nın merkezinde yer alan Kırgızistan, 6,7 milyonluk nüfusu, yaklaşık 8,5 milyar dolarlık GSYH'si ile Çin pazarı için oldukça küçük bir ülke konumunda bulunmaktadır. Ancak OBOR projesi kapsamında ana geçiş hatları üzerinde bulunması ve altın, kömür, uranyum ve antimon vb. doğal kaynaklara sahip olmasından dolayı Çin'in dikkatini çekmiştir. Kırgızistan ithalatındaki en büyük pay ÇHC'ye aittir. Alım gücünün nispeten düşük olduğu ülkede, ucuz Çin mallarına olan talepte oldukça yüksektir. Denize kıyısı olmaması ve ithalata bağlı ekonomik yapısından dolayı dış ticaretini genelde Rusya ve eski SSCB ülkeleriyle yapmaktadır. Dağlık arazi yapısı ve ulaşım alt yapısının eksikliğinden dolayı yabancı yatırımlar genel olarak altın madenlerinde yoğunlaşmıştır. 1991'de SSCB'nin dağılması ve 2014 yılında ABD askeri üssünün ülkeden çıkarılmasından sonra Kırgızistan, Çin'in dış dünyaya açılan kapısı haline gelmiştir. Ülkenin en önemli kaynaklarının büyük bir kısmının Çinli şirketler tarafından işletilmesi, ülkeye yoğun bir Çin nüfusun yerleşmesine sebep olmuştur. Başta Rusya Federasyonu olmak üzere, Türkiye, Avrupa Birliği ve diğer uluslararası kurumlar zaman zaman Kırgızistan'ın dış borçlarını silerken, ÇHC bu konuda çok pragmatist davranarak borca karşılık ülkeyi ağır yükümlülükler altına sokmaktadır. En büyük risk ise, kredi anlaşmalarında herhangi bir problem söz konusu olduğunda Çin makamlarına başvurma şartı koşulmaktadır. Bazı enerji sektörlerinin ve Jetim-Too demir madeninin işletim hakkının Çin'e devredilmesi konusu son günlerde hükümet ve muhalefet yetkilileri tarafından dile getirilmektedir. Kırgızistan'da sıkça yaşanan ekonomik ve siyasi krizler, Uygur Özerk Bölgesinde yaşanan olaylar ve Çin şirketlerindeki çalışma koşullarından dolayı halkın Çin'e karşı antipatisi gittikçe artmaktadır. Kırgızistan ve Kazakistan başta olmak üzere Çin'e karşı bölgede sıkça protesto mitingleri düzenlenmektedir. Ayrıca Çin ile ilişkilerin küçük bir elit kesim tarafından yürütülmesi ve yolsuzlukların artması da tepkileri artırmaktadır. 2019 yılında başkent Bişkek'te Çin'e karşı büyük protestolar düzenlenmiş, Çin'e olan borcun azaltılması, Çin-Kırgız evliliklerinin sınırlandırılması ve Çinli işçi ve ailelerine vize verilmemesi gibi talepler dile getirilmiştir.

Tablo 4: Kırgızistan Dış Ticaret Dengesi (Bin dolar, 2021)

Ülkeler	İhracat	İthalat	Ticaret Dengesi
Rusya	412.926	1.872.483	-1.459.557
Çin	64.091	1.463.341	-1.399.250
Kazakistan	374.747	684.791	-310.044
Birleşik Krallık	234.233	11.184	223.049
Özbekistan	180.143	316.530	-136.387
Türkiye	90.641	321.123	-230.482

Kaynak: TradeMap, 2022

Aralık 2021 itibarı ile Kırgızistan'ın kamu borcu yaklaşık 5,2 milyar dolara yükselmiş ve bu borcun 4,3 milyar doları dış borç olarak gerçekleşmiştir. Dış borcun yaklaşık %42'si (1,8 milyar dolar) Çin İhracat-İthalat Bankası'ndan (Eximbank) alınmıştır (Nbkr, 2022). 2020 yılında Covid-19 pandemisinden dolayı Kırgız ekonomisi %8,6 daralmış ve borç geri ödeme riski artmıştır. Nitekim 2020 yılında Çin'e ödenmesi gereken 35 milyon dolarlık borç, %2 faizle 2022-2024 yılına kadar uzatılmıştır. Kırgızistan'ın dış ticaretindeki en önemli ortağı Rusya olmakla birlikte, Çin son yıllarda bölgede büyük bir ivme yakalamıştır. Kırgızistan Orta Asya'da Çin ile en fazla anlaşma imzalayan ülkelerin başında gelmektedir. Çin kaynaklarına göre 2017 yılına kadar yaklaşık 200 anlaşma imzalanmıştır (People's Daily, 2022). Ancak yakın sınır komşusu olması ve Çin'in toprak ve maden işletmelerine el koyma endişeleri iki ülke ilişkilerinde zaman zaman sorunlara yol açmaktadır.

4.3.Özbekistan

İslam Kerimov liderliğinde bağımsızlığını ilan eden Özbekistan, başlangıçta Moskova'ya oldukça mesafeli politikalar izlemiştir. Taşkent, Rusya liderliğinde kurulan tüm siyasi ve ekonomik oluşumlara oldukça mesafeli durmuştur. Bu dönemde ABD'nin Orta Asya'daki müttefiki haline gelmiştir. Ancak Rusya'da Vladimir Putin'in yönetime gelmesi ile iki ülke ilişkilerinde ilerlemeler kaydedilmiş, bağımsızlık sonrasında ABD'nin Özbekistan ve Kırgızistan başta olmak üzere bölgede kurduğu askeri üsleri boşaltılmıştır.

Özbekistan, doğalgaz ihracatında dünyada 3'üncü sırada, pamuk üretiminde 6'ncı, uranyum kaynakları bakımından 7'nci ve altın madeni rezervleri bakımından ise 4'üncü sırada yer almaktadır (Abdurakhimov, 2014). Eylül 2022 itibarıyla Şangay İşbirliği Örgütü dönem başkanlığını devralan Özbekistan, aynı zamanda OBOR kapsamında da önemli ülkelerden biri olarak görülmektedir. Yaklaşık 35 milyonluk nüfusu ile bölgenin en kalabalık ülkesidir. Antik dönemden günümüze kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapan ülke, Maverayünnehir, Fergana Vadisi gibi önemli verimli toprakları bünyesinde barındırmaktadır. Çin, ihtiyaç duyduğu doğalgazın önemli bir kısmını Özbekistan'dan karşılamaktadır. İç talebin artması ve artan maliyetlerden dolayı Çin'e giden vanaların kapanması gündeme geldikten hemen sonra Mayıs 2022'de Çin tarafından Özbekistan'a koşulsuz 40 milyon dolar hibe desteğinde bulunulmuştur (Lillis, 2022). Çin, çeyrek asırdan beri tartışılan Çin-Özbek-Kırgız demir yolu projesinden vazgeçmemektedir. Çin'in Avrupa'ya mal ihracında önemli bir ayağını teşkil eden söz

konusu projenin başlaması için gerekli adımların sonuna gelindiği açıklanmaktadır. Diğer ülkelerde olduğu gibi Özbekistan’da da verilen kredi ve hibelerin detayları açıklanmamakta, bu hibelerin yalnızca iş birliği ve ortak proje amaçlı kullanılacağı açıklanmaktadır. Yaklaşık 8 milyar doları aşan Çin-Özbek-Kırgız demir yolunun bu yıl inşasına başlanması hedeflenmektedir.

Tablo 5: Özbekistan Dış Ticaret Dengesi (Bin dolar, 2021)

Ülkeler	İhracat	İthalat	Ticaret Dengesi
Çin	1.744.424	4.860.715	-3.116.291
Rusya	1.703.536	5.331.691	-3.628.155
Türkiye	1.638.927	1.655.968	-17.041
Kazakistan	1.023.478	2.701.119	-1.677.641
Kırgızistan	770.421	157.086	613.335

Kaynak: TradeMap, 2022

Özbekistan, son yıllarda dışa açık politikalar ve yabancı yatırımlar için cazip imkanlar sunarak hem bölge ülkelerinden hem de dünyadan önemli miktarda yabancı sermayeyi çekmeyi başarmıştır. Ancak dış ticaretinde Rusya, Çin ve Kazakistan’a bağımlılığı giderek artmaktadır. Ancak doğalgazda Çin’e yapılan ihracatın artması ile dengeye yönelen bir ticaret ilişkisi görülmektedir. Orta Asya bölgesinin en kalabalık nüfusunu içinde barındıran ülke, ithal ettiği ucuz Çin malları bakımından da dikkat çekmektedir.

4.4. Tacikistan

Bağımsızlık sonrasında yaşanan iç karışıklıklar ve siyasi çalkantılardan dolayı Rusya ilk başlarda bölgeden uzak durmayı tercih etmiştir. Ancak iç savaşın büyüyerek diğer bölge ülkelerine sıçrayabilme endişesinden dolayı zaman zaman müdahalede bulunmuştur. Yaklaşık 10 milyon nüfusa ve 8 milyar dolarlık GSYH’ye sahip olan Tacikistan, Orta Asya’nın en dağlık bölgesinde bulunmaktadır. Tarım ve sanayiye dayalı ekonomisinin en önemli gelir kaynağı pamuk üretimidir. Dış ticarete genellikle açık vermektedir. 2014 yılında 3,4 milyar dolar, 2017 yılında 1,7 milyar dolar açık vermiştir. Ana ihracat kalemleri ise altın, mücevher, pamuk ve metal cevherlerinden oluşmaktadır (DEİK, 2022).

Tablo 6: Tacikistan Dış Ticaret Dengesi (Bin dolar, 2021)

Ülkeler	İhracat	İthalat	Ticaret Dengesi
İsviçre	534.977	19.663	515.314
Kazakistan	360.081	818.545	-458.464
Türkiye	232.168	158.286	73.882
Çin	159.619	175.469	-15.850
Özbekistan	126.670	326.073	-199.403

Kaynak: TradeMap, 2022

Tacikistan’ın 2021 yılında toplam ihracatı yaklaşık 1,8 milyar dolar ve toplam ithalatı 4,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılında ülkeye yaklaşık 602 milyon dolarlık yabancı sermaye girişi olmuştur. Tacikistan’ın en büyük üçüncü ticaret ortağı olan Çin’den yapılan ithalat, 175 milyon 469 bin

dolar ile toplam ithalatının %18,2'sini oluşturmuştur. Altın, alüminyum, pamuk, çinko ve diğer cevherler bakımından zengin olan ülkenin ihracatında Çin ana alıcı durumuna hızla yaklaşmaktadır. Tacikistan ayrıca altın, mücevher vb. madenleri İsviçre başta olmak üzere bazı Avrupa ülkelerine ihraç etmeye başlamıştır. Orta Asya'nın en az gelişmiş ülkelerinden biri olarak kabul edilen Tacikistan, Kırgızistan'la birlikte borç geri ödeme risklerinin yüksek seviyede olduğu bir diğer ülkedir. Bundan dolayı Çin'in borç diplomasisinden dolayı milli tesislerin Çin'e devri söz konusu olabilmektedir.

4.5. Türkmenistan

Türkmenistan, SSCB'nin dağılmasından sonraki süreçte Rusya yanlısı politikalar izlese de daha sonraki dönemlerde tarafsızlık politikasına yönelmiştir. Aralık 1995'te Birleşmiş Milletler tarafından bağımsızlık statüsü kabul edilmiştir. Türkmenistan eski Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov'un ülkenin doğal kaynakları ve yeraltı zenginliklerinden dolayı ülkenin kendi kendine yeter düşüncesi, ülkede hala etkisini sürdürmektedir. Ancak doğalgaz ve enerji ihraç sistemleri, boru hatları ve enerji dağıtım şebekeleri Rus şirketleri ile entegre bir şekilde dizayn edilmiştir. Doğalgaz ve enerji bakımından Rusya'nın bölgedeki en ciddi rakibi durumunda olan ülke, bağımsız hareket etmek istese de Moskova'nın etkisinden kurtulamamıştır (Kamalov, 2011).

Bağımsızlık sonrasında bugüne kadar oldukça kapalı bir politika izleyen Türkmenistan'ın GSYH'si 2019 yılı itibari ile 40,76 milyar dolara ulaşmıştır. Toplam ihracatı 9,33 ve toplam ithalatı ise 3,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkmenistan'ın ana ihraç kalemleri, petrol gazı, rafine petrol, ham petrol, saf pamuk ve azotlu gübreden oluşmaktadır. İhracatının %80,2'sinden fazlasını Çin'e yapmaktadır. Ana ticaret ortağı olan Çin'in ülke ekonomisindeki ağırlığı gittikçe artmaktadır. Özellikle doğalgaz ve petrolün büyük bir kısmını Çin'e ihraç etmektedir.

Tablo 7: Türkmenistan Dış Ticaret Dengesi (Bin Dolar, 2021)

Ülkeler	İhracat	İthalat	Ticaret Dengesi
Çin	509.152	513.404	-4.252
Türkiye	710.865	984.889	-274.024
Özbekistan	687.790	95.077	592.713
Romanya	17.123	1.562	15.561
Rusya	140.605	725.003	-584.398

Kaynak: TradeMap, 2022

Doğal kaynaklar ve enerji bakımından oldukça zengin olan ülke, bugün de dışa kapalı politika izlemeye devam etmektedir. Çin'in Türkmenistan'ın ihracatındaki payı 2021 yılı sonu itibari ile %68,5 ve ithalatındaki payı %26,4 ile rekor seviyede gerçekleşmiştir. 2015 yılına kadar doğalgaz ve petrol ihracatında Rus boru hatlarına bağımlılığı devam etmiştir. Ancak OBOR kapsamında Çin, en büyük petrol ve doğalgaz alıcısı durumuna gelmiştir.

SONUÇ

Orta Asya, zengin doğal kaynaklar ve ticari pazarlar dolayısıyla küresel güçlerin mücadele alanı olmuştur. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bölgede siyasi ve ekonomik anlamda büyük bir boşluk meydana gelmiştir. Çin, bu boşluktan faydalanarak bölge ülkeleri ile ticari ve ekonomik ilişkileri başlatmakta gecikmemiş ve hızla bölgeye yerleşmeye başlamıştır. Putin'in göreve gelmesi ile Moskova'nın bölgede söz sahibi olmak için Avrasya Ekonomik Birliği ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü benzeri ekonomik ve askeri örgütleri kurarak, Çin'in bölgedeki hızlı ilerleyişine karşı yeniden Rusya'nın etkisini artırmaya başlamıştır. Ancak bölge ülkelerinin az gelişmiş olması, dış yatırım ve kredilere olan ihtiyacın yanı sıra sahip olduğu doğal kaynaklar ve enerjiyi farklı pazarlara ihraç etmek istemesi, Çin ile ilişkilerin daha da artmasına neden olmuş ve Moskova'nın bölgede kurmak istediği tekeli zayıflatmıştır. Bunun en önemli göstergesi OBOR veya diğer adıyla BRI Projesidir. Bu proje ile bölge ülkelerinin dış ticaretlerinde çeşitliliğe gidilmiş ve özellikle Kazak petrolünün ve Türkmen-Özbek gazının en büyük alıcısı olan Çin ile ticaret önemli bir büyüklüğe ulaşmıştır. Pekin, Moskova'ya alternatif olarak bölge ülkelerinde ucuz kredilerle petrol ve gaz altyapı yatırımlarının gelişmesinde önemli rol oynamaya başlamıştır. Bölge ülkelerinin iktisadi çıkarları doğrultusunda söz konusu projeyi geliştirmeleri beklenmekle birlikte, kendi siyasi, kültürel, sosyal ve toplumsal, kısaca milli çıkarlarından taviz vermemeleri beklenmektedir. Ayrıca Çin veya Rusya'nın iki alternatiften biri olmadığını ve sahip oldukları zenginlikleri Türkiye ve Avrupa ülkeleri üzerinden değerlendirebilecekleri de göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

- Abdurakhimov, S. (2014). Özbekistan Cumhuriyeti'nde Tarımın Gelişimi İçin Talimatlar, Yenilikçi Ekonomi: Gelişme ve İyileştirme Beklentileri. <https://cyberleninka.ru/article/n/napravleniya-razvitiya-selskogo-hozyaystva-v-respublike-uzbekistan/viewer>. Erişim Tarihi: 25.09.2022.
- Ankasam (2022). Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi. <https://www.ankasam.org/iliskilerin-30-yilinda-cin-orta-asya-iliskileri>, Erişim Tarihi: 17.09.2022.
- Bayraç, H. N., & Kopuk, E. (2021). Bir Kuşak Bir Yol Projesi ve Ekonomik Etkileri. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 5(3), 1353-1374.
- Çalışkan, Z. (2019). Çin'in Ekonomi-Politik Stratejisi: Tarihsel Bir Bakış. İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER), https://insamer.com/tr/cinin-ekonomi-politik-stratejisi-tarihsel-bir-bakis_2026.html, Erişim Tarihi: 18.09.2022.
- DEİK (2022). Tacikistan Ülke Raporu. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. Ekonomik Araştırmalar Raporu, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu-DEİK, <https://www.deik.org.tr/uploads/tacikistan-bilgi-notu-mart-2022.pdf>, Erişim Tarihi: 14.09.2022.
- Delibaş, H. (2021). İran Araştırmaları Merkezi, <https://www.insamer.com/tr/dunya-siyasetinde-kusak-ve-yol-girisimine-alternatif-arayislar.html>. Erişim Tarihi: 15.09.2022.
- Ekrem, E. (2011). Türki Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20.yılında Çin'in Orta Asya Politikaları. http://www.ayu.edu.tr/static/kitaplar/cin_ortaasya_raporu.pdf. Erişim Tarihi: 22.09.2022.
- Energycouncil (2022). The Role of CCS in the Asian Energy Transition, Special Report, <https://energycouncil.com/articles/the-role-of-ccs-in-the-asian-energy-transition>, Erişim Tarihi: 20.09.2022.
- Kalpakova, T. V. & Kuchinskaya, T. N. (2015). China's "New Regionalism" as a Mechanism to Strengthen the Influence of China in the Global Integration Processes: An Example of Eurasian Economic Union. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(2):109-115.

- Kamalov, İ. (2011). Rusya'nın Orta Asya Politikaları. https://www.ayu.edu.tr/static/kitaplar/rusya_ortaasya_raporu.pdf. Erişim Tarihi: 25.09.2022.
- Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Bankası (2022). Внешнеэкономический сектор [Dış ekonomik sektör]. <https://www.nbk.kg>, Erişim Tarihi: 20.08.2022.
- Lillis, J. (2022). Узбекистан: Китай, дары приносящий [Özbekistan: Çin Hediye Getiriyor]. <https://eurasianet.org>, Erişim Tarihi: 14.08.2022.
- Nogayeva, A. (2012). ABD, Rusya ve Çin'in Nüfuz Mücadelesinde Orta Asya: Araçlar ve Süreçler. *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 62, 183-204.
- Omonkulov, O. (2020). Kuşak ve Yol Projesi Bağlamında Çin-Orta Asya İlişkileri, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 45-115.
- People's Daily (2022). People's Daily, <http://en.people.cn/n3/2022/0927/c90000-10151973.html>, Erişim Tarihi: 11.08.2022.
- Refinitiv (2022). Londra Menkul Kıymetler Borsası Grubu, Küresel Finansal Veri Sağlayıcısı. <https://www.refinitiv.com/en/financial-data/economic-data>, Erişim tarihi: 22.09.2022.
- Silkroadbriefing (2022). Kyrgyzstan's Foreign Trade Turnover Up 19.5% in 2021. <https://www.silkroadbriefing.com/news/2022/02/10/kyrgyzstans-foreign-trade-turnover-up-19-5-in-2022>. Erişim Tarihi: 17.09.2022.
- Simonov, E. (2019). Half China's Investment in Kazakhstan is in Oil and Gas, <https://chinadialogue.net/en/energy/11613-half-china-s-investment-in-kazakhstan-is-in-oil-and-gas-2>. Erişim Tarihi: 29.08.2022.
- The Astana Times (2019). Kazakhstan Can Become One of Global Leaders in Investment Attractiveness, <https://astanatimes.com/2019/07/kazakhstan-can-become-one-of-global-leaders-in-investment-attractiveness>, Erişim Tarihi: 12.09.2022.
- The World Bank (2022). The World Bank in Kazakhstan. <https://www.worldbank.org/en/country/kazakhstan/publication/economic-update-winter-2021-2022>, Erişim Tarihi: 12.08.2022.
- TradeMap (2022). Trade Statistics for International Business Development, <https://www.Trademap.org/Index.aspx>. Erişim Tarihi: 15.09.2022.
- Uljević, S. (2021). Çin'in Yoğun Rekabet Çağında Orta Asya'daki Stratejisi. <https://russian.eurasianet.org/стратегия-китай-в-центральной-азии-в-эпоху-остроконкуренции>. Erişim Tarihi: 23.09.2022.
- Yılmaz, S. (2020). Bir Kuşak Bir Yol Projesinin İktisadi Kapasitesi ve Çin Tarafından Uygulanan Borç Diplomasisi. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 641-643.
- Yue, X., Wu, H. ve Shunhua, X. (2010). 中亞出口天然氣管道建設規劃及對中國引進天然氣資源的影響 [Orta Asya Doğalgaz Boru Hatları İnşası ve Çin'in Doğalgaz İthaline Etkisi], *Petrol Planlama ve Tasarım*, 21(2), 9-15.